

355.48(477:438) «1648/1654»:929 Окунь

В. П. Потоцький
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**РОЛЬ ПОЛЬСЬКОГО РОТМІСТРА АНДЖЕЯ ОКУНЯ У ВІЙСЬКОВИХ
КАМΠΑНИЯХ ПРОТИ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ
(1648 – початок 50-х років XVII ст.)**

У статті розглядається біографія офіцера армії Речі Посполитої Анджея Окуня й особливо акцентується увага на його участі у війні проти козаків в Україні (1648-1657 рр.). Авторowi вдалося встановити, що Анджей Окунь, цілком ймовірно, був ветераном війни 1638 р., а також служив учині ротмістра коронного війська принаймні до лютого 1654 р. Він воював із повстанцями Хмельницького з червня 1648 р., напевно брав участь у битві під Пилявцями, захищав Львів у жовтні 1648 р. Також пан Окунь у складі війська Анджея Фірлея воював на Волині 1649 р. і, вочевидь, є учасником Збараської оборони. З 1650 р. до середини 1652 р. цей шляхтич сидів у варшавській в'язниці за напад на московське посольство. У лютому та березні 1654 р. він очолював два штурми фортеці Буша, що на Поділлі. У травні 1654 р. Окунь потрапив в полон до козаків, де й помер від ран.

Ключові слова: Річ Посполита, коронне військо, козацькі повстання, ротмістр Окунь.

В статье рассматривается биография офицера армии Речи Посполитой Анджея Окуня и особенно акцентируется внимание на его участии в войне против казаков в Украине (1648-1657 гг.). Автору удалось установить, что Анджей Окунь, вполне вероятно, был ветераном войны 1638., а также служил в чине ротмистра коронного войска, по крайней мере, до февраля 1654 г. Он воевал с повстанцами Хмельницкого с июня 1648 г., вполне возможно, участвовал в битве под Пилявцами, защищал Львов в октябре 1648 г. Также пан Окунь в составе войска Анджея Фирлея воевал на Волини в 1649г. и, очевидно, является участником обороны Збаразжа. С 1650 до середины 1652 г. этот шляхтич сидел в варшавской тюрьме за нападение на московское посольство. В феврале и марте 1654 г. он возглавил два штурма крепости Буша на Подолье. В мае 1654 г. Окунь попал в плен к казакам, где и умер от ран.

Ключевые слова: Речь Посполитая, коронное войско, казацкие восстания, ротмістр Окунь.

The article deals with the officer of Rzeczpospolita army Andrzej Okun's biography and particularly focuses on his participation in the war against the Cossacks in Ukraine (1648-1657). The author managed to find out that Andrew Okun, could have been, was a veteran of the war of 1638 and also served in the rank of captain of the Crown army at least until February 1654. He fought against the Khmelnytsky's rebels since June 1648. It is quite possible that he participated in the battle of Pyliavtsi and defended Lviv in October 1648. Also Okun as part of Andrzej Firleya's troops fought in Volyn in 1649 and, obviously, he participated in the defense of Zbarazh. From 1650 to mid-1652 this Polish gentleman was in a Warsaw prison for the attack on the Moscow embassy. In February and March 1654 he led two assaults of the fortresses of Busha in Podillya. In May 1654 Okun was captured by the Cossacks and died from his wounds.

Key words: Rzeczpospolita, the Crown army, Cossack uprising, Captain Okun.

*Від весни ця нестерпна тривога трива.
Як в долинах проклюнулася перша трава
і квітки розпустились, тієї пори
ротмістр Окунь хоругви привів під мури.*

Сторожук В. «Подільська твердиня»

У роботах вітчизняних дослідників, які вивчають події Національно-визвольної війни 1648-1657 рр., часто згадуються прізвища польських офіцерів, що протистояли козакам Богдана Хмельницького. Проте біографічних подробиць про вояків протилежної сторони, як правило, не

наводиться, хоча ці люди, безперечно, відіграли свою роль в історії Хмельниччини і залишаються її складовою частиною. Так, наприклад, коронний ротмістр Анджей Окунь воював і проти Максима Кривоноса, і проти Івана Богуна, два з трьох штурмів героїчної фортеці Буша здійснив саме він. Його ім'я згадувалося у листах до польського короля Яна Казимира, до московського царя Олексія Михайловича, та й сам Богдан Хмельницький добре знав про такого пана. Проте ані в українській, ані в польській історіографії (в якій особливо зараз є надзвичайно популярними дослідження з історії офіцерства доби розквіту Речі Посполитої) ми не зустрінемо докладної розповіді про цю людину.

Окремих історичних розвідок, присвячених безпосередньо особі ротмістра Окуня не існує. Однак згадки про нього ми можемо зустріти у багатьох роботах, присвячених історії Національно-визвольної війни 1648-1657 рр. Пан Анджей фігурує в згаданих дослідженнях переважно в контексті певної історичної або військової події. Наприклад, більшість українських вчених пишуть про Окуня виключно у зв'язку із оборонною епопеєю подільського містечка Буша. Польські історики та літератори також не оминають увагою пригоди загадкового ротмістра на Подністров'ї. Натомість Людвіг Кубаля описує тільки роль Окуня у скандалі з московським посольством у Варшаві 1650 р. А Марек Вагнер у своїй праці «Офіцерський корпус польського війська у другій половині XVII ст.» лише один раз згадує ротмістра серед інших [21, с. 175]. А про відношення коронного офіцера, приміром, до трагедії із делегацією королівського посла Якуба Смяровського взагалі ніхто з дослідників досі не писав.

Разом із цим хотілося б зазначити, що багато істориків, згадуючи у своїх роботах цього невгамовного шляхтича дають або дуже стисло характеристику цього персонажа (Л. Кубаля – «старий солдат кварцяний» [16, с. 148], ; З. Войцек – «авантюрист і п'яниця» [22, с. 87], Т. Таїрова-Яковлева – «знаменитий поручик А. Окунь» [12, с. 153]), або взагалі не знають, ким він був (М. Грушевський – «на польським фронті з'явивсь якийсь ротмістр чи полковник Андрій Окунь» [6, с. 873]; Ю. Мицик – «Подібність же двох цих епізодів у різних документах дозволяє зробити припущення, що «ксьондз капелан» і ротмістр чи полковник Окунь – це одна й та сама особа» [9, с. 873]).

Ми ж у своїй розвідці спробуємо по можливості відтворити деталі військової біографії Анджея Окуня максимально повно.

Про заслуги пана Окуня, якими він відзначився до початку Хмельниччини, інформації вкрай мало. Це й не дивно, оскільки він не був офіцером й міг потрапити на сторінки документів тільки у зв'язку з якоюсь надзвичайною подією. Однак у нас практично немає сумнівів, що цей шляхтич належав до гербу Беліна й походив або з Равського, або з Плоцького воєводства, тобто з великопольських земель Корони. Згідно з гербовником Каспара Несецького засновники цього нечисленного роду походять саме звідти [14, с. 67]. До речі, російський «Гербовник дворянских родов Царства Польского» також відносить всіх Окунів до гербу Беліна [5, с. 52].

У збірнику Несецького згадується невідомий Окунь, товариш гусарської хоругви, який був поранений кулею 1638 р. у бою на р. Старець (останнє велике зіткнення коронного війська з повсталими козаками Я. Острянина) [14, с. 67]. Ім'я цього знатного пана і в іншому джерелі названо у списку постраждалих саме в тій битві [13]. Ми не можемо стверджувати, що тим чоловіком був обов'язково Анджей Окунь, але з огляду на рідкість прізвища та особливості біографії нашого героя, можемо зробити саме таке припущення.

Після початку козацького повстання на чолі з Богданом Хмельницьким ім'я ротмістра Анджея Окуня вперше фігурує у зв'язку з бойовими діями на Поділлі, а саме в районі Тульчина та Клебані. Так, наприклад, у листі шляхтича А. Курдвановського до барського підстарости докладно розповідається про відчайдушні спроби нечисленних польських підрозділів стримати бунтівну стихію. Серед інших подробиць в описі перебігу бойових дій, автор листа розповідає про те, як пан Окунь зі своїм загonom відіграв вирішальну роль у бою 20 червня 1648 року. Йдеться про випадок, коли такі собі пани Байбуза і Холдаковський намагалися затримати наступ великого загону «реbelіантів» із Клебані на Тульчин. Станіслав Холдаковський (а це, напевно, був саме він) належав до регулярного війська, оскільки його підлеглих інший документ називає людьми «й. м. пана польного гетьмана» [7, с. 67]. А Семен Байбуза на той момент керував кількома волонтерськими

хоругвами, набраними нашвидкуруч серед місцевої шляхти за гроші, що зібрали тульчинські євреї [7, с. 75, 602].

Результат того бою став щасливим для поляків, адже вони розігнали «ватагу гультяїв», багатьох повбивали й дванадцятьох взяли в полон. Як виявилось, пани Байбуза і Холдаковський своєю неочікуваною перемогою мали завдячувати іншому офіцерові – ротмістрові Окуню, який «...з людьми його мості п. калуського старости прийшовши, допоміг добре, бо мав кілька сот людей» [7, с. 61]. Отже можемо припустити, що останній у той час перебував на службі у калуського старости, тобто славнозвісного Яна Замойського і керував у його війську великою хоругвою у кілька сотень вершників. Однак це лише гіпотеза, оскільки керування людьми калуського старости зовсім не означає службу у пана Яна Замойського. Під час розгортання народного повстання в Україні розпорошені та погано організовані польські підрозділи (кварцяні, магнатські, ополченські) билися пліч о пліч, захищаючи окремі міста, фортеці та навіть маєтності. Тому цілком природним виглядає об'єднання загонів різного підпорядкування. Крім того, в жодному іншому документі ім'я ротмістра Анджея Окуня не пов'язується з володарем Замостя, натомість часто зустрічаються однозначні вказівки про його приналежність до коронного війська.

Інші деталі про участь пана Окуня в обороні Тульчина можемо дізнатися з написаного 24 червня 1648 року листа шляхтича С. Росцішевського до невідомого. Там розповідається про спільні зусилля польських військ, знов-таки загонів Байбузи, Холдаковського та Окуня, у намаганні відбити Клебань і щойно захоплений козаками Нестерварський замок у Тульчині. Загалом під команду цих офіцерів билось близько 500 вояків [7, с. 67]. У перший день вони «...вбили понад 300 ворогів, а ще кілька сот, котрі вдерлись до міста, там побили», але раптом прийшов «...якийсь Кривоніс з 4 тисячами і з гарматами» і «...відплатив...за вчорашне». Поляки втратили лише загиблими до 200 чоловік, ротмістра Окуня було «порубано», а пани Байбуза з Холдаковським ледве врятувалися, спішно відступивши до Шаргороду [Там само].

Проте, як свідчать інші документи, новина про загибель войовничого пана виявилася надто вже перебільшеною. Згідно з даними, що містяться у листі невідомого шляхтича до невідомого (написано 28 червня 1648 р.), ротмістр Окунь вже після власної «смерті» зумів приєднатися до людей хорунжого Мрозовицького, який на той час служив у війську Олександра Конецпольського [7, с. 74-76]. Їх спільний загін спочатку нараховував 300 жовнірів, але козаки дуже швидко скоротили його чисельність до 100 вояків [7, с. 74]. Анонімного автора підтримує й вище згаданий А. Курдвановський. Він запевняє свого респондента, що ротмістра Окуня бачили живим і здоровим у той момент, коли він разом із бойовими товаришами Байбузою і Холдаковським відступав з-під Тульчина до Шаргороду [7, с. 61]. Як би там не було, а сліди пана Окуня губляться в хаотичній атмосфері нескінченних боїв, неорганізованого відступу та суцільної паніки літа 1648 р. Однак не надовго.

Вже у жовтні 1648 року ротмістр Окунь знаходиться у Львові серед військ, що перейшли під командування князя Єремії Вишневецького. Принаймні його ім'я вказується у списку офіцерів львівського гарнізону як командира панцерної (*заради уникнення плутанини ми будемо вживати термін «панцерні хоругви», хоча в багатьох документах вживається і його синонім – «козацькі хоругви» – В. П.*) хоругви зі ста коней [3, с. 31]. Ми не можемо сказати напевно, чи був цей шляхтич під Пилявцями, оскільки в документі говориться, що перераховані підрозділи збиралися з різних воєводств вже після вересневої катастрофи польського війська [Там само]. Проте ротмістр Окунь знаходиться у нечисленному реєстрі командирів, яким «ad rationem zaslug swoich» одразу були видані гроші. Причому отримав він аж 1000 злотих, у той час, як, наприклад, староста теребовлянський Петро Фірлей – тільки 938 [3, с. 33]. І це при тому, що останній був кузеном маршалку Миколаю Фірлею і шваргом коронному гетьманові Миколаю Потоцькому, а також командував панцерною хоругвою, більшою, ніж у Окуня [3, с. 30]. Нагадаємо, що йдеться саме про платню для офіцера, а не про гроші для хоругвових товаришів. На кожного кавалериста у панцерних хоругвах окремо виділялося по 60 злотих [3, с. 30]. Зважаючи на наявність заслуг уцей дуже складний для всього шляхетського загалу період, можна зробити припущення, що пан Анджей ймовірно все ж таки брав участь у пилявецькій баталії.

Наприкінці жовтня 1648 р. хоругва Окуня разом із загонами панів Чермінського та Горайського взяла участь у розгромі козацького полку біля с. Лужск, що під Белзом [3, с. 33]. На жаль, ми не маємо інформації про долю пана Окуня у період з листопада 1648 по весну 1649 рр. Втім припускаємо, що цей шляхтич, як і раніше, не випускав зброю зі своїх рук. В усякому разі наприкінці весни (31 травня) 1649 року він служить у полку каштеляна бельського Анджея Фірлея. Коли цей підрозділ стояв під Заславлем, ротмістр Анджей (у списку – Адріан) Окунь у ньому командував панцерною хоругою з 70 вершників. Okремо зазначається, що у штатному розкладі його загону мало бути 100 т. зв. «коней» [19, с. 30]. Ми звернули увагу на таку невідповідність через цікаву і аж ніяк не типову для цієї війни історію.

Всім відомо про трагічну долю Якуба Смяровського – посла польського короля, якого у козацькому таборі звинуватили у шпигунстві та за наказом Богдана Хмельницького жорстоко вбили. В українській та особливо в польській історіографії цей трагічний епізод знайшов належне відображення. Проте ніхто з істориків не звернув уваги на той факт, що разом із дипломатом були страчені й всі, хто його супроводжував. І тим більше не згадується, що загиблими виявилися 30 кавалеристів із хоругви пана Окуня, які склали особисту охорону посла Смяровського.

Про дану обставину ми дізнаємося з листа, написаного 17 червня 1649 р. Анджеєм Фірлеєм до воєводи київського Адама Киселя. «Вчора перед заходом сонця, – повідомляє бельський каштелян, – приїхав пахолок із хоругви його милості пана Окуня, який був затриманий (*мається на увазі запорожцями – В. П.*) разом із паном Смяровським. Він підтвердив, що і йому самому (*тобто послу – В. П.*) і товариству голови постинали, а зроблено то було у святу П'ятницю» [17, с. 47]. Більше подробиць пан Фірлей розповідає в своєму другому листі від 19 червня 1649 р., адресованому вже безпосередньо королю Речі Посполитої. Він пише: «Також під Звягилем прийшов до нас такий собі Бжозовський, який перебував при особі посла Вашої Королівської Милості до Хмельницького; він стверджує, що чотири тижні тому ці зрадники замордували пана Смяровського. У злобі всіх, хто з ним знаходився, різними смертями повбивали, а саме з хоругви пана Окуня 30 чоловік, які були придані небіжчикові. Було б добре, якби Ваша Королівська Милість зволила виказати тій хоругві свою ласку, я зробив все можливе, щоб її витягнути (*напевно, мається на увазі доукомплектувати – В. П.*), бо вона через те зруйнувалася (*вочевидь, втратила боєздатність – В. П.*)» [17, с. 48-49].

На жаль нам залишається лише здогадуватися, чи підтримав Ян Казимир хоругву Анджея Окуня. Цілком очевидно, що мова йшла про гроші для її поповнення, інакше підрозділу загрожувало розформування. Так само, без відповіді залишається питання про участь пана ротмістра в обороні Збаража. Скоріше за все Окунь відзначився і там, оскільки на початку літа 1649 р. числився у війську Анджея Фірлея, яке через місяць склало ядро збараської залози.

Наступний етап військової кар'єри Анджея Окуня важко назвати надто вже успішним. Влітку 1650 р. він потрапив до варшавської в'язниці. Про причини покарання цього заслуженого ветерана дізнаємося з листа віленського стольника Войцеха Гіжицького, який служив королівським секретарем, до Єроніма Піноцького, написаного 23 липня 1650 р. Автор листа повідомляє, що: «Послів московських... у понеділок остаточно повз Його Королівської Милості відправив: вони, звісно, хотіли, щоб їм сам Й.К.М. і пани сенатори дали гарантії, що ми проти них ніякої ліги з татарами не замислюємо. Тоді в самий їх від'їзд кинувся на посольського дяка такий собі Окунь, ротмістр козацький, і побив його та ще й поранив. Посли одразу ж послали до його мосці Короля та панів урядників зі скаргою про таку зневагу до них і презирство. Наказав його місць Король провести суд. Коли той (*ротмістр Окунь – В.П.*) стояв перед суддею п'яним, ще більший галас піднявся серед послів, які до сьогоднішнього дня наполегливо вимагають справедливості» [17, с. 103-104].

У листі від 6 серпня 1650 р. королівський секретар повідомив пана Єроніма Піноцького про закінчення цієї скандальної судової справи. «Отримав вирок про Окуня, якому присуджено два роки і дванадцять тижнів просидіти у вежі, а також виплатити 240 гривень штрафу; посольство московське минулого тижня звідси від'їхало, їх за традицією гвардійці Й.К.М. проводили за Віслу» [17, с. 104].

Більш докладну розповідь про інцидент з московським посольством знаходимо у Людвіга Кубалі. Виявляється, що посол боярин Г. Пушкін вимагав у польської влади вдіяти заходів щодо вилучення

з обігу деяких книжок, зокрема авторства Я. Горчина, Б. Вассенберга, С. Твардовського та всіх, виданих в Академії Віленській. Вони начебто містили у собі порушення «государевої честі» у титулуванні монарших осіб, а також неповажні вислови щодо московських царів, патріарха та Російської держави в цілому. Перемовини щодо цього тривали майже місяць. Спочатку послали хотіли, щоб уся зазначена література була публічно спалена, але Ян Казимир на те відмовив. Польський монарх побоювався небажаної реакції власних підданих, тому запропонував просто вирвати з книжок сторінки, де містилися «крамольні» тексти і малюнки. Але боярин Пушкін наполягав на публічному спаленні хоча б цих окремих папірців. Так і зробили. Реакція варшав'ян цілком передбачено виявилася надто вже різкою. Люди на столичних вулицях не приховували обурення. «Краще б король розірвав би мир із московітами, замість того, щоб так ганьбити корону польську. Ото палає зараз на ринку слава Сигізмунда та Володислава». Окрім езекуції над друкованими виданнями, полякам ще й суворо заборонили продавати, купляти та тримати в себе вдома заборонені книжки. До бунту, звісно, справа не дійшла, але невдоволення в Варшаві відчувалося. Головним проявом таких настроїв і став замах ротмістра Окуня на одного з членів московського посольства. Як зазначає Л. Кубаля: «На самому виїзді кинувся на них Окунь, ротмістр козацький, старий солдат кварцяний, побив посольського дяка й, діставши палаша, ще й поранив його». Далі повторюються вже відомі нам подробиці, лише додається, що Москва вимагала смерті Окуня, але варшавська людність стала за ротмістра горою. Щодня біля будівлі, де мешкало російське посольство, мітингував багатосотенний натовп. В результаті ветеран отримав відносно легкий вирок суду й мав заплатити потерпілому 24 (а не 240) гривні у якості компенсації [16, с. 148-149].

Цікаво, що дана версія тих подій знайшла відображення у польській художній літературі. Сучасний письменник Володислав Замбрицький, захоплений історією з нападом на московських дипломатів, навіть зробив Окуня одним із героїв своєї книжки «*W oficynie Elerta. Luźne zapiski księgarskie z roku 1650*» [23].

Про деталі перебування ротмістра Окуня у варшавській в'язниці ми можемо дізнатися з реляцій Посольського приказу у Москві. В документі «*Из записки в Посольском приказе переговоров с польским послом А. Пражмовским...*» від 9 жовтня 1650 р. містяться ще деякі подробиці ув'язнення бунтівного ротмістра: «И после того говорил Посланник: приказал де с ним, Посланником королевского величества, подданой пан Окунь, которой за свою вину посажен в вежу, бити челом царского величества им, бояром, чтоб они, царского величества бояря и думные люди, великому государю своему его царскому величеству за него, Окуня, побии челом. Чтоб он, великий государь его царское величество, по своему государскому милосердному обычаю его, Окуня, пожаловал велел ему вину его отдати, а у него де уж и так от тое нужи глаза выпали.

И бояри и думные люди посланнику в том отказали, что тот Окунь за свою вину достоен был смертные казни, и царскому величеству они об нем не токмо бити челом, и вспомнать не смеют» (*тут і далі збережено орфографію та пунктуацію оригіналу – В. П.*) [4, с. 451]. Як бачимо, Москва демонструвала непохитність у питанні покарання того, хто публічно наніс їй образу. Вірогідно, пасаж про очі, що випали, є звичайною метафорою, наведеною заради посилення ефекту. Адже ротмістр Окунь і після ув'язнення ще встиг добряче повоювати, а це було б неможливим, якби він втратив зір.

До речі, російське дипломатичне відомство уважно стежило за тим, як винуватець міжнародного інциденту відбуває своє покарання. В інструкціях, що були надані посольському дяку Герасиму Дохтурову, який вирушав у грудні 1650 р. до столиці Речі Посполитої, зокрема, говорилося й про таке: «Да ему ж, Герасиму, будучи в Варшаве, проводывать накрепко: ротмістр Ондрюшка Окунь, которой за свое воровство, за непристойные злые речи, посажен в земляную вежу, и еще ли онъ в той вежи сидит или, об отъезде государевых великих и полномочных послов, ему облечено, и не переведен ли в верхнюю вежу, и каково ему тамъ сиденье, и хто к нему приходит, и что над ним вперед хотят учинить» [3, с. 644].

У своєму звіті про перебування в Варшаві Герасим Дохтуров відповів на попередній запит: «И ротмістр Ондрюшка Окунь сидит в верхней веже, а никою к нему не пускают; а которые к нему

приходять, и те подають милостину в окно; и будет де государь ево не пожалует – вины отдать не велит, и при после их царского величества или при посланнике хотяють ево карать» [3, с. 691].

Однак ув'язнення ротмістра не тривало надто довго. Вже навесні 1652 р. ми бачимо Окуня на чолі власної хоругви у волинському містечку Бережниця [24, ф.25, оп.1, спр.280, арк. 487-489, акт. 386]. А наступного року його жовніри «відзначилися» у м. Деражня, що на Поділлі [24, ф.25, оп.1, спр.280, арк. 497-501, акт. 390]. В обох випадках вони завдали шкоди маєткам князя Владислава-Домініка Заславського, у яких перебували на постю.

На початку 1654 р. Окунь вступає в листування з брацлавським полковником армії Богдана Хмельницького Іваном Богуном і – на думку В. Смоля та В. Степанкова – закликає того перейти на бік Речі Посполитої [11, с. 371]. З огляду на такий щільний контроль з боку московського дипломатичного представництва у Варшаві, можна припустити, що Окуневі все ж таки довелося відсидіти весь присуджений йому термін. Принаймні відомостей про нього у період до січня 1654 р. ми не зустрічаємо. Єдине, в чому немає сумнівів, це помітне підвищення пана Анджея по службі. В усякому разі він вже вступає в листування з брацлавським полковником армії Богдана Хмельницького Іваном Богуном і, на думку В. Смоля та В. Степанкова – закликає того перейти на бік Речі Посполитої [11, с. 371].

Цікаво, але згадані українські історики вже називають Окуня полковником, хоча в паперах посольства боярина В. Бутурліна говориться: «Да Выговской же прислал два листа, один лятского порутчика Андрея Окуня...» [2, с. 272]. До речі, про що саме йшлося в тому листі, ми можемо тільки здогадуватися, бо брацлавський полковник передав його Івану Виговському, той – боярину В. Бутурліну, а московський воєвода відіслав окунівські пропозиції вже безпосередньо цареві Олексію Михайловичу.

Логіка подальших подій скоріше підтверджує припущення В. Смоля та В. Степанкова, оскільки у лютому 1654 року починається новий етап військової ескалації в Україні. І пролити першу кров судилося саме Анджею Окуню, оскільки його загін порушив хитке перемир'я. У зв'язку з чим постає питання: чи був він в самому авангарді польської армії, чи то була просто провокація свавільного шляхтича? Для того, щоб спробувати відповісти на це питання, слід згадати про послідовність та інтенсивність бойових зіткнень зими-весни 1654 рр. на Поділлі.

«А лядскія войска далеко есть, верстей с 500 же, въ Шаргороде, на том боку Днепра; сотник войска Запорожскаго был с казаки и из Шаргорода вышел, а Окунь рохмистр с троя коругвами увошел в Шаргород...» – писав 11 лютого 1654 р. миргородський полковник Софонович до кам'янського воєводи Солнцева [1, с. 360]. Звернемо увагу на наступні обставини: листа написано 11 лютого, тобто Окунь зайняв Шаргород ще раніше, але ж королівські універсали про мобілізацію війська почали поширюватися лише після 18 лютого [11, с. 371]. А коронний гетьман Станіслав (Ревера) Потоцький тільки наприкінці лютого «...наказав усім офіцерам негайно вирушити до своїх підрозділів і через 12 днів бути готовими до маршу» [Там само].

Водночас ми далекі від думки, що Анджей Окунь того разу діяв сам по собі. Завзяття та пиhi для такої акції йому б, звичайно, вистачило, але цей шляхтич не володів необхідним ресурсом. Виникає питання: де б він взяв цілих три хоругви кіннотників? Це вже був не 1648 р., коли можна було знайти та очолити будь-яку кількість «окруженців». Зважаючи на напрям і час першої атаки, а також на поспішний відступ із Шаргороду запорожців, логічно припустити, що Окунь очолював передовий загін брацлавського воєводи Петра Потоцького, який стояв із вже зібраним військом у Кам'янці-Подільському. Тим більше, що це припущення підтверджує і подальший розвиток подій.

25 лютого 1654 р. генеральний писар Іван Виговський повідомляв у листі царя Олексія Михайловича: «До Шаргорода Окунь полковник пришол с шести хоругвами под Бушу, напавши згоном, людей 200 побили и животы взял воротились» [2, с. 326]. А стольник Федір Полтев у своєму звіті трохи доповнив це повідомлення: «и в Шар-город пришол полковник Окунь, и приходил изгоном с шестью ротами под Бушу, и побили казаков человек со двесте и животы их побрав поворотились и **ожидают от короля, где им быть и обозом стоят** (виділено нами – В. П.)» [2, с. 343]. Таким чином, головна місія ротмістра/полковника Окуня стала більш-менш зрозумілою, а саме завоювання плацдарму для розгортання подальшого наступу коронних військ вглиб Поділля. Свідчення про це знаходимо й в інших джерелах. Наприклад, у «Бумагах войскового посольства

о правах малоросійського народу» є така вказівка: «...а в Шар-городе стоит полковник Окунь с небольшими людьми, а присылает в окольные деревни для живности. И гетман де войска послати на них без государева указа не смеет, а выгнать де их оттуль мочно» [2, с. 445-446]. Як бачимо, після захоплення Шаргороду та розвідки околиць Буші, Окунь зосередив зусилля на заготівлях фуражу – зрозуміло, що для великої армії.

Приблизно 8-9 березня 1654 р. на Поділля вторглися основні сили коронних військ [11, с. 372]. Десь у середині місяця загони молодшого Потоцького (брацлавського воєводи) входять у Шаргород, який з початку лютого утримувався незначними силами пана Окуня. Далі відбувається доволі загадкова подія – нічна атака поляків на Бушу. Історики зазвичай намагаються переказати її своїми словами, інколи посилаючись на анонімну реляцію польського офіцера, який начебто брав участь у даній експедиції. Однак ніхто не наводить цей невеликий уривок повністю, а він звучить так: «В ту же ночь пан Окунь с 27 хоругвями пошел (*в оригіналі – szedł... w 27 Chorągwi – В.П.*) к Буши подъездомъ, за три мили от Шаргорода. Собралось было немало поднестровской сволочи к Гречке опрышку из Калужа. Имел случай сделать что нибудь порядочное этот пан Окунь, но очень дурно выполнил нападение; потому что выходя из Шаргорода, тотчас приказал бить в бубны, чем потревожил войско. **Я слышал** (*виділено нами – В.П.*), что он, пришедши почти за милю к Буши, когда уже довольно разсвело, также приказал бить в котлы. Предостереженная чернь вместе с войском, которое находилось с нею, дали порядочный отпор, и если бы он хоть немного устоял, то имел бы немалую потеху» [10, с. 40-41].

Трохи бентежить цифра 27 щодо хоругв під керівництвом Окуня, оскільки цей пан, як нам відомо, ніколи не командував підрозділом, більшим за кілька сотень бійців, а тут має бути мінімум 2700 вершників. Проте не слід забувати, що автор тексту не був задіяний у цьому поході, він лише чув про нього, тому міг і трохи перебільшити. Ми більше схилиємося до думки А. Ролле, який вказував, що 27 хоругв було в усьому війську Петра Потоцького [20, с. 273], і, на наш погляд, саме воно взяло в облогу козацьку фортецю. До того ж у листі Богдана Хмельницького до Філона Гаркуші від 21 березня 1654 р. підтверджується той факт, що до Буші підійшло більше двох тисяч ворожого війська, й облога триває вже три дні [8, с. 335-336]. Тому немає підстав говорити просто про нічний наскок поляків – це була більш масштабна акція.

В останнє ми зустрічаємося з ротмістром (чи полковником) Окунем у травні 1654 р. після відступу коронної армії на чолі з обома Потоцькими з-під Умані. Пан Анджей разом із 60 вояками або відстав від основних сил, або перебував у ар'єргарді. У документах посольства московського дяка Перфір'єва знаходимо такі подробиці тієї справи: «как де Ляхи пошли из под черкасского города из под Умони, и от тех Поляков отставали королевский полковник Окунь, да с ним Ляхов 60 человек и болши приходили к черкаскому к Шар-городку изгоном, и Черкасы де тех Ляхов побили и полковника Окуня взяли жива ранена... И гетман и писар говорили: пишет к ним сотник, что полковник Окунь ранен болно добре; а как де он от ран поизлугчает, и пришлют его в Чигирин, и они де пришлют его к царському величеству тотчас. А в Польши де он Окунь знатной человек... А после весть учинилась, что полковник Окунь от ран умер» [2, с. 586]. Про цю подію та її наслідки сам гетьман Богдан Хмельницький повідомив у листі московського самодержця: «и поймали было Окуня, ротмістра королевского, казаки полку Брянского, тога за ранами великими не довели и в Манькувке, городе нашем украинном, умер; и то сказывал, что ляхи волохов мультянов и венгров на нас затягнули и де на Умань и на Белую Церковь ударити хотят...» [8, с. 345]. Залишимо без коментарів плутанину із чинами Анджее Окуня в українсько-російських документах, оскільки це свідчення протилежної йому сторони. У жодному із відомих нам польських джерел звання полковник щодо цього шляхтича не вживається.

Перед тим як закінчити відтворення бойового шляху цього непересічного польського офіцера середини XVII ст., хотілося б звернути увагу на одну важливу обставину: у битві під Хотином (10 листопада 1673 р.) у лавах коронного війська числився такий собі Окунь – ротмістр панцерної хоругви площького воєводи Самуеля Пражмовського [18, с. 109]. Так ось це був не пан Анджей, а, ймовірно, його родич, сохачевський стольник на ім'я Станіслав (також гербу Беліна) [15, р. 767].

Таким чином, у межах даної статті вдалося встановити, що Анджею Окунь цілком вірогідно був ветераном війни 1638р., а також служив у чині ротмістра коронного війська принаймні до лютого 1654 р. Він воював із козаками Хмельницького з червня 1648 р., напевно брав участь у битві під Пилявцями і боронив Львів у жовтні 1648р. Також пан Окунь у складі війська Анджея Фірлея здійснював волинський рейд 1649 р. і, вочевидь, є учасником Збараської оборони. З 1650 р. по середину 1652 р. цей шляхтич мав перебувати у варшавській в'язниці. З лютого по травень 1654 р. Окунь воює з козаками на Поділлі та потрапляє в полон, де невдовзі помирає від численних ран. Можливо, в цей останній період своєї служби він носив полковничий чин, або просто отримав під командування відповідну кількість військ, що й не дивно в умовах війни та постійної нестачі командних кадрів.

Література

1. Акты Московского государства, изданные Имп. Академией наук. Т. 2: Разрядный приказ. – СПб.: Типография императорской Академии наук, 1894 – 773с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией: Т. 1. Т. 10. (Доп. к т. 3) : Переговоры об условиях соединения Малороссии с Великою Россиею. 1653-1654. – СПб.: 1878 – 8 с., 838 стб., 24с.
3. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 3, т. 4. – К., 1914 – 946 с.
4. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. – М.: Издательство АН СССР, 1953 – Т. 2. – 558 с.
5. Гербовник дворянских родов Царства Польского. Часть 1. – Варшава, 1853. – 127с.
6. Грушевський М. Історія України-Русі.: Т. IX: друга половина / М. Грушевський. – Нью-Йорк.: Книгоспілка, 1957. – С. 870 – 1630.
7. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. – Т. 1: (1650–1651 рр.) / Упорядн. о. Ю. Мицик. – К., 2012. – 680 с.
8. Документи Богдана Хмельницького / Упор. І. Крип'якевич. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1961. – 740 с.
9. Мицик Ю. А. Умань козацька і гайдамацька / Ю. А. Мицик. – К.: Видавничий дім "КМ Академія", 2002. – 186 с.
10. Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Т. 3. – К.: Университетская типография, 1852. – 972с.
11. Смолій В. А. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Либідь, 1993. – 501с.
12. Таирова-Яковлева Т. Гетманы Украины. Истории о славе, трагедиях и мужестве / Т. Таирова-Яковлева – М.: Центрполиграф, 2011. – 470с.
13. Alfabetyczny spis bitew Polskich. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://elstudento.org/articles.php?article_id=240
14. Herbarz polski Kaspra Niesieckiego powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. – Lipsk, 1841 – Т. VII. – 582р.
15. Kaniowski J. Sejmiki koronne wobec problemów wewnętrznych Rzeczypospolitej za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1669–1673). – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014. – 784р.
16. Kubala L. Poselstwo Puzzkina w Polsce w roku 1650 // Szkice historyczne. – Warszawa.: Księgarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1923 – p. 123-150.
17. Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawniej Polski, diaryusze, relacye, pamiętniki i.t.p. służyć mogące do objaśnienia dziejów krajowych tudzież listy historyczne do panowania królów Jana Kazimierza i Michała Korybuta oraz listy Jana Sobieskiego marszałka i hetmana wielkiego koronnego. – Kraków, 1845 – Т. 2. – 368р.
18. Orłowski D. Chocim. 1673. – Warszawa: Bellona, 2008 – 256 p.
19. Rogowicz M. Działania pułku Firleja na Wołyniu w 1649 roku. Część 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docs6.chomikuj.pl/1472240314,PL,0,0,dzialania-pulku-firleja-na-wozyniu-w-1649-roku-czesc-1.pdf>
20. Rolle A. Zameczki Podolskie na Kresach Multańskich. – Warszawa; Kraków, 1880. – Т. 3 – 290 p.

21. Wagner M. Korpus oficerski wojska polskiego w drugiej połowie XVII wieku. – Warszawa.: NapoleonV, 2015. – 618p.
22. Wójcik Z. Feudalna Rzeczpospolita wobec umowy w Perejasławiu // Kwartalnik historyczny, 1954. – № 3 – P. 76-109.
23. Zambrzycki W. W oficynie Elerta. Luźne zapiski księgarskie z roku 1650. – Warszawa.: Antykwariat Książek – 203 p.
24. Центральний державний історичний архів України в місті Києві.